

## بررسی فقهی - حقوقی مسئولیت مدنی دولت در جهت معاش مردم؛ نگاهی بر

### انعکاس ثبات و عدالت اجتماعی در آثار گرافیکی معاصر

#### چکیده

یکی از وظایف مهم دولت، تأمین رفاه و معیشت مردم است که از وظایف اصلی دولت‌های رفاه و در صدر آنها دولت اسلامی می‌باشد. اقتصاد اسلامی چه به عنوان یک نظام یا مکتب اقتصادی از نظر برخی از اقتصاددانان مسلمان - متأثر از جهان‌بینی و نظام ارزشی اسلام است. تبیین رابطه فیما بین نظام ارزشی اسلام و اقتصاد اسلامی و همچنین توضیح نحوه تبلور این ارزش‌ها در نظام اقتصاد اسلامی موضوع بحث بسیاری از اقتصاددانان مسلمان بوده است. حق معاش نیز به عنوان یک اصل موضوعه اقتصاد اسلامی معرفی می‌شود که منعکس‌کننده جهان‌بینی و نظام ارزشی اسلام است. پژوهش حاضر به روش توصیفی و تحلیلی و با تکیه بر داده‌های منابع کتابخانه‌ای انجام شده است. یافته‌های پژوهش حاکی از این است که حقوق شهروندی به عنوان یکی از حقوق شهروندان بر دولت جلوه خاصی پیدا نموده است که دارای چهار حوزه اصلی مدنی، سیاسی، اقتصادی - اجتماعی و فرهنگی است. وجود قوانین موضوعه در این زمینه از جمله قانون اساسی، قانون مجازات اسلامی، قانون مسئولیت مدنی، قانون کار، قانون بیمه اجباری مسئولیت مدنی و همچنین قانون دریایی گویای این مسئولیت دولت است که آن را موظف ساخته است تا رفاه شهروندان را تأمین و معیشت آنها را در شرایط خاص فراهم آورد. این قوانین مبتنی بر اصول فقهی و حقوقی بنا نهاده شده است که در مجموع اصل عدالت اسلامی را یادآور می‌گردد. البته جایگاه دولت را نیز باید در این زمینه یادآور شد که از طریق دریافت مالیات، پرداخت یارانه، اصلاح نظام مالکیت و تغییر قیمت‌ها می‌تواند این مسئولیت مدنی را به انجام برساند. مسئله عدالت اجتماعی در دوره معاصر در آثار هنری مانند گرافیک نیز بازتاب یافته است و از مضامین اجتماعی مهم محسوب می‌شود.

#### اهداف پژوهش:

۱. شناخت مسئولیت دولت نسبت به معاش مردم از دیدگاه فقهی و حقوقی.
۲. بررسی مسئله ثبات و عدالت اجتماعی در آثار گرافیکی معاصر.

#### سؤالات پژوهش:

۱. دولت از نظر فقهی و حقوقی چه مسئولیتی در جهت معاش مردم دارد؟
۲. مسئله ثبات و عدالت اجتماعی در آثار گرافیکی معاصر چه بازتابی یافته است؟

**کلیدواژه‌ها:** مسئولیت مدنی، دولت، فقه و حقوق، معاش، گرافیک معاصر.

## مقدمه

یکی از مباحث مهم و اساسی در هر مکتب و نظام اجتماعی، تبیین وظیفه دولت در عرصه فعالیت‌های اقتصادی و تأمین معاش مردم است و این مهم از دیر زمان مورد اهتمام دانشمندان اسلامی بوده است. در دهه‌های اخیر، اندیشه‌وران مسلمان از ابعاد گوناگون به تشریح جایگاه دولت در اقتصاد پرداخته‌اند و آن را به عنوان یکی از مصادیق مسئولیت مدنی دولت برشمرده‌اند که در این موضوع، دولت و تمامی کارمندان به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم موظف‌اند نسبت به این مهم اقدام نمایند و هرگونه اهمال و سستی از جانب دولت و کارمندان موجب ضمان است (موسویان، ۱۳۹۰: ۵). اگر هدف اصلی قواعد مسئولیت مدنی را جبران خسارت‌های مادی و معنوی زیان دیده و ترمیم زیان وارده باشد، دولت و کارمندان دولت نیز از این قاعده مستثنی نخواهد ماند. به‌ویژه در جامعه کنونی که دولت در تمامی شئون اجتماعی به‌طور همه جانبه مداخله می‌ورزد، ممکن است اعطای حق مصونیت و عدم مسئولیت به دولت موجب ایجاد برخی خسارات مادی یا معنوی به بعضی اشخاص حقیقی یا حقوقی شود (رستمی و بهادری جهرمی، ۱۳۸۸: ۶۹). موضوع مسئولیت مدنی تنها محدود به جبران خسارات و زیان‌های وارده به مردم جامعه نمی‌گردد؛ بلکه حقوق مردم نسبت به جامعه را نیز در برمی‌گیرد. از جمله این حقوق می‌توان حقوق شهروندی را نام برد که یکی از شاخصه‌های آن تأمین معاش مردم است. از دیدگاه فقهی، در نظام اسلامی منظور از رفاه علاوه بر تأمین نیازهای ضروری برخوردار برای کسب کمال نیز لازم است و اهل ایمان با توجه به مالکیت متعهد مسیول همدیگر هم هستند و دولت باید شرایطی فراهم نماید که شهروندان در جهت رشد و تعالی و کسب کمال در مضیقه و محدودیت نباشد برقراری عدالت به وجود آوردن رشد و پیشرفت اجتماعی و به دست آوردن فضایل و کمالات فردی است (ابراهیمی کیایی، ۱۳۸۹: ۲۱). حق معاش انسان حقی است که امکان بهره‌مندی هر فرد از سبد کالایی مطابق سطح معیشت همان عصر را فراهم می‌کند و سطح معیشت در حقیقت شاخص استاندارد زندگی است که بر اساس مجموعه امکانات و محدودیت‌های یک جامعه در راستای تأمین نیازهای فردی و ضرورت‌های اجتماعی، مشخص می‌شود. حق معاش تأمین هم نیازهای فردی و هم ضرورت‌های اجتماعی را در بر می‌گیرد. هر چند حد و مرز مفهوم معاش ثابت و روشن است، لیکن مصادیق آن با توجه به شرایط زمان و مکان در تغییرند.

آنچه که در این پژوهش مورد تحلیل قرار خواهد گرفت، بررسی مسئولیت مدنی دولت در تأمین رفاهیات مردم و از جمله تأمین معاش مردم است. در اینجا باید ابتدا این سؤال را مطرح نمود که مبانی مسئولیت مدنی دولت در تأمین معاش مردم چیست و جایگاه فقهی و حقوقی آن در چه حدی است؟ در پاسخ به این سؤال و دیگر سئوالات ایجاد شده در خلال پژوهش، از منابع مختلف حقوقی و فقهی نظیر نهج‌البلاغه بهره خواهیم برد. از آنجا که تأمین معاش مردم رضایتمندی شهروندان و پایداری و ثبات دولت‌ها را به دنبال دارد، لذا بررسی این موضوع از اهمیت قابل توجهی برخوردار است. براساس قانون اساسی کشور، تأمین معاش مردم به عهده دولت بود و دولت از این حیث دارای مسئولیت مدنی است. با توجه به اینکه قانون اساسی و سایر نهادهای قانونی کشور جمهوری اسلامی ایران برپایه اسلام و تعالیم دینی بنا نهاده شده است، لذا بررسی این مسئولیت مدنی دولت در تأمین معاش مردم از منظر فقهی و حقوقی باید

مورد بررسی قرار گیرد. در این پایان نامه به بررسی مبانی فقهی و حقوقی مسئولیت مدنی دولت در تأمین معاش و رفاه شهروندان پرداخته و مواد قانونی مربوطه را از این منظر مورد نقد و بررسی قرار خواهیم داد.

بررسی پیشینه پژوهش حاکی از این است که با توجه به اهمیت موضوع تأمین معاش و رفاه شهروندان توسط دولت و مسئولیت مدنی دولت در این زمینه، مطالعات مدونی در این زمینه انجام گرفت. براساس نتایج تحقیقات، منابع معدودی به بررسی موضوع مسئولیت مدنی دولت در تأمین معاش شهروندان از دیدگاه فقهی و حقوقی پرداخته‌اند و تنها منابع محدودی به بررسی برخی ابعاد آن پرداخته‌اند که در این قسمت به بیان آنها می‌پردازیم: رحیمی و طرف (۱۳۹۷) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی ویژگی‌های عدالت مطلوب در ماده اول قانون مسئولیت مدنی ایران در مقایسه با نظریه عدالت توزیعی جان راولز» به بیان این موضوع پرداختند که از سال ۱۹۷۱ میلادی و با انتشار کتاب «نظریه‌ای در باب عدالت» توسط جان راولز، دیدگاه وی در خصوص عدالت و نحوه اجرای آن در صدر مهم‌ترین نظریه‌های مطرح شده در قرن بیستم قرار گرفته است. امیرارجمند و همتی (۱۳۸۶) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی و تحلیل تضمینات حقوق اقتصادی و اجتماعی بین‌الملل (حقوق رفاهی) در نظام‌های حقوق داخلی»، به بیان این موضوع پرداختند که تفکیک ناپذیری و وابستگی متقابل همه حقوق بشر، مورد تأکید اسناد مهم حقوق بشری است. با وجود این، در نیم قرن گذشته شاهد وجود جریان قوی نظری و علی برای تفکیک این حقوق بوده‌ایم. موسویان (۱۳۸۲) در مقاله‌ای با عنوان «جایگاه دولت در اقتصاد از دیدگاه اسلام» به بیان این موضوع پرداخت که یکی از مباحث مهم در هر نظام اجتماعی، تبیین نقش و جایگاه دولت در عرصه فعالیت‌های اقتصادی است. صالحی مازندرانی (۱۳۹۰) در مقاله‌ای با عنوان «مسئولیت مدنی دولت از دیدگاه فقهی» به بیان این موضوع پرداخت که در نظام‌های حقوقی جدید، مسئولیت مدنی دولت، اندیشه‌ای جدید است. صادق‌پور و اجاری (۱۳۹۰) در پایان‌نامه کارشناسی ارشد با عنوان «حق رفاه و تأمین اجتماعی به عنوان یکی از شاخص‌های حقوق بشر و پیامدهای آن در زندگی مردم» به بیان این موضوع پرداخت که حق برخورداری از تأمین اجتماعی و حق رفاه حقوقی هستند همگانی، که دولت وظیفه دارد براساس قوانین از محل درآمدهای عمومی و درآمد حاصل از مشارکت مردم، خدمات و حمایت‌های مالی فوق را برای تک‌تک افراد کشور تأمین کند و برای دولت این مسئولیت را ایجاد می‌کند که از طریق سیاست‌گذاری و قانون‌گذاری جامع، منبع مالی پایداری را برای افراد جامعه تأسیس و زمینه استقرار عدالت اجتماعی را فراهم نماید.

## نتیجه‌گیری

حق برخورداری از تأمین اجتماعی به عنوان نهادی جهت تأمین رفاه و معیشت افراد کم درآمد جامعه به عنوان یکی از اصول اولیه حقوق شهروندی است. هدف از پایه‌ریزی حق تأمین اجتماعی، حمایت از افراد در هنگام نیازمندی، بیکاری، زایمان، بارداری، حوادث ناشی از کار و بیماری‌های شغلی، از کارافتادگی، پیری و مرگ (حمایت از بازماندگان متوفی) و سوانح غیرمترقبه و مانند آنها و امنیت و مصونیت از آثار و خطرات ناشی از آنها می‌باشد. تعهد دولت در قبال این حقوق منجر به برقراری نظام جامع رفاه و تأمین اجتماعی گردید. در ذیل این موضوع، باید گفت حق معاش انسان

حقی است که امکان بهره‌مندی هر فرد از سبد کالایی مطابق سطح معیشت همان عصر را فراهم می‌کند و سطح معیشت در حقیقت شاخص استاندارد زندگی است که بر اساس مجموعه امکانات و محدودیت‌های یک جامعه در راستای تأمین نیازهای فردی و ضرورت‌های اجتماعی، مشخص می‌شود. جامعه اسلامی جامعه‌ای نظام مند و سیستمی است که همه در برخورداری از حق معاش با یکدیگر برابری دولت اسلامی دارای مسئولیت‌ها و اختیارات وسیعی است. اختیاراتی که دولت اسلامی برای اداره حکومت دارد هیچ دولت سوسیالیستی و کاپیتالیستی و سوسیال دموکراسی ندارد. بنابراین چون اختیارات وسیعی دارد به موازات آن مسئولیتش نسبت به سایر نظام‌های اقتصادی سنگین‌تر است و نقش مؤثرتری در توسعه اقتصادی دارد. دولت اسلامی نمی‌تواند تمام امور را به بازار محول کند. دولت اسلامی در مورد تمام مسایل اجتماعی و اقتصادی جامعه مسئول است و باید پاسخگو باشد. تفاوت توسعه در اقتصاد اسلامی با توسعه در اقتصاد متعارف در این است که روابط تولیدی و توزیع امکانات جامعه بر اساس عدالت شکل می‌گیرد. در مجموع، کثرت آیات و احادیث مرتبط با کار و تلاش برای تأمین معاش نشان دهنده آن است که اسلام نسبت به فعالیت‌های اقتصادی در زندگی مادی توجه ویژه‌ای دارد. دولت اسلامی در کنار نقش تخصیصی و تثبیتی دولت‌ها نقش توزیعی در تأمین معاش و رفاه مردم بر مبنای عدالت نیز بر عهده دارد. بدون دخالت دولت درآمد حاصل از رشد اقتصادی به طور نامتعادل توزیع می‌شود. در تفسیر (توسعه) از نظر اسلام، می‌توان واژه کمال را به جای آن به کار برد و این تعالیم تا بدانجا پیش می‌رود که بر هر یک از اعمال فردی، هدفی عالی و معنوی را حاکم می‌گرداند.

هدف رشد و توسعه و توزیع عادلانه رفاه در مکتب اقتصادی اسلام رسیدن به جامعه‌ای است که در آن عدالت اقتصادی برقرار باشد. در اسلام، توسعه اقتصادی هدف نیست، بلکه وسیله‌ای است که جامعه را به هدف یعنی عدالت اقتصادی و اجتماعی می‌رساند. نقش کلیدی در تحلیل توسعه در جامعه اسلامی، رفاه و سعادت جامعه است. حق‌های اقتصادی و اجتماعی حقوق شهروندی صرف بوده و منوط به شرایط جامعه‌های خاص‌اند و دولت در این حوزه‌ها تکلیف به عمل دارد. برای نمونه، اگر دولت پس از سیاست‌گذاری باز هم نتوانست اشتغال کامل را ایجاد کند، با توجه به آنکه تعهد به عمل مطرح است، از دولت نمی‌توان شکایت کرد. ولی چنین فردی برای امرار معاش خود، نیاز دارد که نیازهای بنیادین او (از رهگذر نظام تأمین اجتماعی) فراهم شود که دولت در اینجا تعهد به نتیجه دارد و این شخص از این جهت می‌تواند در صورت کوتاهی دولت، به دادگاه شکایت کند.

دولت‌های رفاه کارکردها و ویژگی‌هایی دارند. وجود سطح گسترده‌ای از خدمات اجتماعی، تأمین حداقل معاش و سطح زندگی و فرصت برای شهروندان بی توجه به نژاد، عقیده یا رنگ، توزیع متناسب درآمد برای همه‌ی شهروندان و... از جمله ویژگی‌های دولت رفاه می‌باشد. کارکردهای دولت رفاه نیز به دو دسته‌ی حمایتی و رفاهی تقسیم می‌شوند. حفظ حاکمیت، وضع قانون به خاطر حفظ حاکمیت، حفظ روابط دیپلماتیک، برخورداری همه‌ی مردم از آزادی‌های اساسی مانند آزادی اندیشه، آزادی عقیده و آزادی‌های اجتماعی و...، بهبودی بهداشت، گسترش آموزش و پرورش، امنیت اقتصادی، خدمات اجتماعی و ... کارکردهای دولت رفاه را شامل می‌شوند. و با عنایت به اصول قانون اساسی که دولت جمهوری اسلامی ایران رایک دولت رفاهی معرفی می‌کند به بررسی مواد منشور پرداختیم تا ببینیم که این

منشورتا چه حدی در راستای تحقق قانون اساسی بر آمده و بستر یک دولت رفاه را برای مردم فراهم کرده و به این نتیجه رسیدیم که از آنجا که به موجب اصول ۱۱۳ و ۱۲۱، مسئولیت اجرا و پاسداری از قانون اساسی را بر عهده رئیس جمهور نهاده است. بررسی مضامین مورد نظر در آثار گرافیکی معاصر نیز حاکی از این است که برای دولت و افراد جامعه مسئله عدالت از اهمیت محوری برخوردار بوده است.

## منابع

- آراسته‌خو، محمد. (۱۳۸۵). تأمین اجتماعی و رفاه اجتماعی. چاپ دوم، تهران: انتشارات دانشگاه پیام نور.
- افلاطون. (۱۳۹۸). جمهوری، ترجمه فؤاد روحانی، چاپ سوم، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- باری، نورمن. (۱۳۸۰). رفاه اجتماعی، ترجمه اکبر میرحسینی و مرتضی نوربخش، تهران: انتشارات سمت.
- باقری، علی. (۱۳۷۶). مبانی عدالت اقتصادی در اسلام و سایر مکاتب. چاپ دوم، قم: انتشارات دانشگاه مفید.
- بشیریه، حسین. (۱۳۷۶). تاریخ اندیشه سیاسی در قرن بیستم. جلد دوم، چاپ سوم، تهران: نشر نی.
- بی‌تام، دیوید. (۱۳۸۳). دموکراسی و حقوق بشر. ترجمه محمدتقی دلفروز، تهران: انتشارات طرح نو.
- پناهی، بهرام. (۱۳۸۵). کارکردهای تأمین اجتماعی در ایران. تهران: انتشارات مؤسسه عالی پژوهش تأمین اجتماعی.
- پوپر. (۱۳۶۹). جامعه باز و دشمنانش، ترجمه علی اصغر مهاجر، چاپ دوم، تهران: مرکز انتشار.
- پیتر، ایوانز. (۱۳۸۰). نقش دولت در تحول صنعتی. ترجمه عباس زندباف و عباس مخبر، چاپ دوم، تهران: انتشارات طرح نو.
- تودارو، مایکل. (۱۳۷۷). توسعه اقتصادی در جهان سوم. ترجمه غلامعلی فرجادی، چاپ ششم، تهران: انتشارات مؤسسه عالی پژوهش در برنامه‌ریزی.
- جوان، موسی. (۱۳۸۰). مبانی حقوق. جلد اول، چاپ چهارم، تهران: انتشارات امیرکبیر.
- جهانیان، ناصر. (۱۳۸۲). نقش دولت در توسعه از دیدگاه امام خمینی (ره)، مجموعه مقالات اسلام و توسعه. تهران: انتشارات دفتر نشر معارف.
- حسینی‌نژاد، حسینعلی. (۱۳۸۹). مسئولیت مدنی. چاپ دوم، تهران: انتشارات مجد.
- راسخ، محمد. (۱۳۸۴). بنیاد نظری اصلاح نظام قانونگذاری. تهران: انتشارات مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
- رافائی، دیوید. (۱۳۹۵). آدام اسمیت، ترجمه عبدالله کوثری، چاپ سوم، تهران: انتشارات ماهی.
- رضاییان، علی. (۱۳۷۰). اصول مدیریت. چاپ چهارم، تهران: انتشارات سمت.
- زرگوش، مشتاق. (۱۳۸۹). مسئولیت مدنی دولت. جلد دوم، چاپ سوم، تهران: انتشارات میزان.
- زریباف، سیدمهدی؛ جدیدزاده، علی. (۱۳۸۷). دورنمای نظام عادلانه اقتصادی از منظر اسلام، مجموعه مقالات توسعه مبتنی بر عدالت، تهران: مرکز تحقیقات دانشگاه امام صادق (ع).

سریع‌القلم، محمود. (۱۳۸۲). عقلانیت و آینده توسعه یافتگی در ایران، مجموعه مقالات اسلام و توسعه، تهران: انتشارات دفتر نشر معارف.

سجادی، سید جعفر. (۱۳۶۱). فرهنگ علوم عقلی، تهران: انتشارات انجمن اسلامی حکمت و فلسفه ایران.

طالب، مهدی. (۱۳۶۸). تأمین اجتماعی، چاپ سوم، مشهد: انتشارات آستان قدس رضوی.

طباطبایی مؤتمنی، منوچهر. (۱۳۷۵). آزادی‌های عمومی و حقوق بشر، چاپ دوم، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

طباطبایی مؤتمنی، منوچهر. (۱۳۹۵). حقوق اداری، چاپ سوم، تهران: انتشارات سمت.